

UN CAZ DE ETEROGENITATE LINGVISTICĂ: ENUNȚUL INCIDENT ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHIE

A CASE OF LINGUISTIC HETEROGENITY: NON-DEFINING STRUCTURES
IN THE OLD ROMANIAN LANGUAGE

(Abstract)

The paper is looking for possible linguistic correspondences between the pragmatic values of some *non-defining clauses and phrases* in early Romanian language and their syntactical structure. Based on samples of written language taken from earliest Romanian texts (XVI-th century), the author tries to put together a description of the syntactical categories representative for the linguistic heterogeneity, belonging to the discursive plan, symbolized by the investigated structures. The above mentioned texts include both, non-defining clauses with *dialogized function* (alocutives, expressives elements) and non-defining clauses with *dialogical function* (*digressions, incident structures with intertextual function, incident structures with meta-communicative function*). The items belonging to the first category have a complex syntactical structure, while those from the second category have a simple syntactical structure, with repetitive frames and some time incoherent sentences, therefore difficult to be recognized.

Cuvinte-cheie: eterogenitate lingvistică, enunț incident, româna veche, incidente cu funcție dialogică, incidente cu funcție dialogală.

Key-words: linguistic heterogeneity, non-defining clauses and phrases, old Romanian, non-defining clauses with dialogized function, non-defining clauses with dialogical function.

1. Preliminarii

1.1. Obiectivul lucrării

Relațiile lingvistice, în ipostaza lor *sintactică*, au fost în general, categorizate ca relații de coordonare, de subordonare, sau de apozitionare. „În situații

speciale, cuvintele se combină pentru a stabili *relații pragmatice, discursive*. Cuvintele nelegate prin reguli sintactice de altele în cadrul unui enunț sunt *incidente* și au relevanță în plan pragmatic.” (GBLR 2010: 347).

Cele două trăsături distinctive ale incidentelor, menționate mai sus (*natura pragmatică*, în plan funcțional, și „*discontinuitatea sintactică provocată de întâlnirea a două structuri sintactice independente*”, în plan structural¹) justifică încadrarea periferică (ca „*situații speciale*”) a acestui tip de enunț în sistemul structurilor sintactice.²

În raport cu sfera de utilizare, GALR II 2008: 743 subliniază faptul că incidentele „*reprezintă un fenomen de oralitate populară sau cultă*”, considerând că, „*în varianta scrisă a limbii*, folosirea construcțiilor incidente este, cu precădere, specifică stilului beletristic, ca mijloc de reproducere a vorbirii populare, ca trăsătură de autenticitate, precum și stilului retoric, ca procedeu al emfazei.”

Comunicarea de față își propune să identifice corespondențele posibile între *valorile pragmatice ale unor enunțuri incidente*, ocurente în *limba română timpurie*, și *structura lor sintactică*. Autoarea încearcă să realizeze – pornind de la *eșantioane de limbă scrisă* extrase din texte aparținând secolului al XVI-lea (the earliest Romanian texts³) o descriere a categoriilor sintactice reprezentative pentru *eterogenitatea lingvistică aparținând planului discursiv*, simbolizată de structurile investigate.

1.2. Date privind materialul consultat

1.2.1. Materialul-suport al studiului nostru a fost extras din două corpusuri de texte din secolul al XVI-lea (vezi *Surse*), relevante pentru două tipuri stilistic-funcționale diferite: pentru *textele liturgic/omiletice (traduse și originale)* și pentru *textele laice (originale)*; primul tip transpune situații de

¹ Cf. GALR II 2008: 802.

² Vezi, în acest sens, GA II 1966: 422, care pune în prim plan în definiție *funcția comunicativă* a incidentelor: „Se numesc incidente cuvintele și construcțiile care aduc o *comunicare suplimentară* în interiorul unei *comunicări de bază*”; și GALR II 2008: 802 - 807, care încadrează *incidenta* în capitolul *Organizarea discursivă* (p. 671), considerând-o un „*aspect al construcției discursului*.”

³ Limba română din secolul al XVI-lea este reprezentată prin următoarele texte (după Cazacu / Rosetti, 1961:47): I.a) *traduceri religioase din slavonește sau maghiară*, și anume traduceri maramureșene, caracterizate prin puternice trăsături dialectale; b) *tipăriturile diaconului Coresi*; II. *Diplomatariu: acte și scrisori particulare*, cu o limbă apropiată de cea din zilele noastre.

comunicare formală, iar cel de-al doilea tip situații de *comunicare formală și semiformală*.

1.2.2. Textele investigate sunt încadrabile în anumite *tipare retorice* care diferă de la o specie a genului la alta. În raport cu acestea, diferă și *configurația colocutorilor, raportul dintre aceștia* precum și *strategiile comunicative* utilizate.

1.2.3. Subliniem faptul (relevant pentru tratamentul incidentelor) că, în raport cu *canalul de comunicare*, textele, de care ne ocupăm, sunt texte care, *prin modul de concepere*,⁴ implică grade diferite ale raportului dintre scriere și oralitate (*interferență a codurilor*)⁵ precum și asocierea diferențiată dintre *formulele fixe (inițiale, finale)*, cel mai adesea calchiate după cele slave, și zonele de mai mare libertate.⁶

Incidentele fiind încadrate în sfera *fenomenelor de oralitate*, specifice *variantei non-normate ale limbii*, tulbură construcția textului, favorizând dezordinea sintactică, ambiguitatea semantică și incoerența pragmatică. În cazul textelor de limbă veche, aceste fenomene sunt mai pregnante decât în textele

⁴ Literatura omiletică vizează, în general, „construirea textului ca dialog cu cititorul”; scrisorile *conțin comunicări* purtate în scris, („artificializate” prin distanța în spațiu între interlocutori și distanța în timp dintre „replici”), care se realizează în *variante oficiale și familiare*; adesea, comunicarea se desfășoară în sens unic (dinspre *emițătorul/locutor spre receptorul/destinatar*), astfel încât textul poate fi abordat doar din *perspectivă acțională*, în care *atenția s-ar concentra exclusiv asupra polului emiterii și a acțiunii de codare a mesajului*, finalitatea pragmatică a comunicării (reacția de *polul receptării*) putând fi doar anticipată.

⁵ Pentru tratarea acestui subiect vezi *Stiluri epistolare* în Zafiu 2001: 179-193. „Caracteristica acestor texte, scapate de chinga artificialității impusă, în unele cazuri, de „servilismul” traducerilor, o constituie o structură lingvistică mai complexă și cu o limbă mai apropiată de limbajul cotidian, dar, e drept, și tributară, în oarecare măsură, influenței formulărilor tipice stilurilor în care se manifestă (epistolar, administrativ, juridic, istoric, bisericesc). În plus, ca urmare a obișnuinței de a scrie în slavonă, o serie de cuvinte, expresii și chiar fraze întregi din această limbă invadează cu atât mai mult textele, cu cât ele se situează mai adânc în istoria scrisului românesc sau aparțin cancelariilor.”

⁶ Cf. Și *Crestomație* (1963: 29-30) unde sunt prezentate criteriile de clasificare ale documentelor: „Emanând de la persoane publice sau private (domni, boieri, clerici, negustori, meseriași sau de la alte categorii sociale), documentele amintite sunt împărțite de disciplina diplomatică în diferite categorii, luându-se drept criteriu forma lor juridică sau diplomatică: 1) *acte (privilegii domnești, angajamente între două persoane sau scrisori domnești care au un temei juridic)*; 2) *scrisori (corespondențe de orice natură — de cele mai multe ori neavând un scop juridic)* și 3) *scripturae (însemnări scurte sau documente conținând anumite note și ciorne după care urmau să se redacteze apoi acte, petiții, rapoarte.*”

recente, date fiind: faza incipientă a constituirii unei norme literare, amestecul de coduri (limbi, dialecte, stiluri) și fluctuațiile de forme.

1.2.4. Nu în ultimul rând, *lipsa unor indicii grafice* coerente face adesea dificilă identificarea și interpretarea enunțurilor vizate.

1.3. Aspecte teoretice și metodologice

1.3.1. Perspectiva adoptată în abordarea sintactică a enunțurilor este cea *funcțională*, care se regăsește în gramaticile românești recente.⁷ În plan pragmatic, am avut în vedere viziunea *teoriei polifoniei lingvistice și a teoriei intertextualității* asupra enunțării.⁸

Menționăm faptul că, în paginile de față, considerăm conceptele de *polifonie* și *intertextualitate* ca manifestări ale *eterogenității lingvistice* (în *sens tehnic*). Se pleacă de la premisa că *un text constituie*, în majoritatea cazurilor, *o unitate eterogenă*, conținând mai multe *secvențe sau microtexte diferite*.

1.3.2. În directă legătură cu această viziune, se impune abordarea *perspectivei transfrastice*, (propusă de Sorin Stati 1990) în studiul actelor de limbaj și al structurilor argumentative. După Stati (1990: 67), „Vorbitorul își construiește discursul în mod ierarhic, enunțurile (respectiv actele pe care le produce) situându-se unul în raport cu altul într-o „relație argumentativă”.”

1.3.3. În cercetarea de față, am pornit de la constatarea generală că eterogenitatea comunicativă a incidentelor generează eterogenitate la nivelul structurilor sintactice, în al căror sistem pot fi identificate anumite *regularități și anumite recurențe* ce conferă posibilitatea identificării unor *clase* (de altfel, recunoscute de gramaticile recente, dar trate disparate, în capitole diferite).⁹

⁷ Vezi: GALR 2008, GBLR 2010, GR 2013.

⁸ Cadrul teoretic al discuției îl constituie *lingvistica textuală*, integrând viziunea mai multor direcții de cercetare asupra enunțului, și anume: 1. *dialogismul (formalismul rus)* de tip Bakhtin (1970); 2. *analiza de discurs* de tip Ducrot 1980, 1984, 1991 – Nölke 1994 (vezi și Sca.Po.Lin în *bibliografie*); 3. *teoria eterogenității lingvistice* de tip Authier-Revuz (1982). Domeniul lingvisticii de acest tip îl reprezintă *enunțarea* și obiectul de cercetare - *indicii* prezenței mai multor *voci sau puncte de vedere la nivelul enunțului* (prezența *mărcilor polifoniei lingvistice/intertextualității* în enunț).

⁹ Cf. GBLR 2010: 355, de exemplu, se menționează următoarele: „În această gramatică, în capitolele dedicate circumstanțialelor, se menționează, acolo unde este cazul, și utilizarea metadiscursivă”.

1.4. Coordonate pragmatice ale incidenței

1.4.1. Incidența – aspect al organizării discursului

GALRII 2008 încadrează *incidența* în capitolul *Organizarea discursivă* (p. 671), considerând-o un „aspect al construcției discursului.” Lucrarea citată distinge următoarele tipuri de construcții incidente: *alocutive, cu funcție conativă, cu funcție expresivă, de raportare a vorbirii directe, cu rol de conectori pragmatici, fără rol semantic – de tipul automatismelor verbale, metadiscursive.*

1.4.1. Incidența – plan interpretativ al comunicării

A fost remarcat faptul că cele două structuri sintactice independente, implicate în incidență, aparțin unor planuri diferite ale comunicării:

- unul de bază, înscris pe axa purtătoare de informație fundamentală, denumit plan al comunicării (*dictum*), adică mesajul comunicat și
- unul supraordonat, prin care, fie că se dau informații asupra conținutului bazei, fie că se exprimă o atitudine a vorbitorului față de cele comunicate, denumit plan interpretativ (*modus*).

Cu altă ocazie (v. Felecan /Manu Magda 2010a,b) am considerat necesară, în vederea încadrării corecte a incidentelor în clase pragmatice și a realizării unei clasificări semantice omogene a acestora, operarea unei distincții mai nuanțate între cele două planuri amintite mai sus (*dictum vs modus*), pornind de la un criteriu polifonic asupra limbajului; astfel, am diferențiat două planuri:

A. cel al *interacțiunii verbale directe* sau cel al *dialogului extern* (*planul dialogal*), care include *enunțuri incidente cu funcție dialogală (construcții exprimate prin indici de alocutivitate)*¹⁰ și

B. cel al *interacțiunii verbale implicate în text* sau cel al *dialogului intern* (*dialogic*) incluzând *enunțuri incidente cu funcție dialogică și anume: a) enunțuri incidente cu funcție intertextuală (dialogism interdiscursiv – care se manifestă prin toate formele explicite de preluare a cuvintelor dintr-o altă sursă, respectiv orice discurs diferit de cel produs aici și acum de către*

¹⁰ Vezi, în acest sens: *indici de interpelare (prin folosirea formulelor de politețe, interogațiilor, construcțiilor interjecționale etc.); – indici de desemnare a destinatarului (prin folosirea alocutivelor de adresare, aparținând „tipului vocativ”); – indici de solicitare ca destinatarul să-și asume statutul de alocutor (solicitarea de participare la interlocuțiune prin folosirea elementelor aparținând „tipului imperativ”); – indici de prezentare; – indici de menținere a contactului (formule fatice); – indici de mobilizare / demobilizarea verbală.*

emițător)¹¹ și b) *enuțuri incidente cu funcție dialogică metacomunicativă (dialogism interlocutiv, care privește conduita vorbitorilor în timpul interacțiunii)*.¹²

În acord cu teoria polifoniei lingvistice, în cadrul relației *dialogal / dialogic* este stabilită o barieră de netrecut între *subiectul vorbitor – adică individul situat în lume* și care pronunță enunțul și *auditor*, pe de-o parte – ca *indivizi din lumea reală* - și entitățile teoretice (*voci în enunțul monologal*), pe de altă parte.¹³

2. Structuri sintactice ale construcțiilor incidente în româna timpurie

Vom prezenta, în continuare, unele forme de realizare a categoriilor enunțate mai sus, în româna timpurie.

2.1. Enunțuri incidente cu funcție dialogală

2.1.2. Construcții incidente alocutive

Această categorie include enunțurile exprimate prin *indici de alocutivitate: adresativi, fatici, prezentativi, hortativi*, cărora le-au fost rezervate capitole speciale de studiu în cadrul *Sintaxei istorice a limbii române*, în curs de elaborare. Nu vom zăbovi, deci, asupra lor.

Reamintim doar faptul că, scrisorile, fiind *discursuri adresate*, purtate în scris, iar omiliile, fiind texte construite ca *dialoguri cu cititorul (în predoslovii)* sau cu un virtual auditoriu, conțin destul de numeroase incidente alocutive. Mai puțin numeroase sunt *elementele fatice*, având în vedere desfășurarea *unidirecțională* a comunicării (dinspre emițătorul/locutor spre receptorul/destinatar); astfel, textul poate fi abordat doar din *perspectivă acțională*, în care atenția s-ar concentra exclusiv asupra *polului emiterii și a acțiunii de codare a mesajului*, finalitatea pragmatică a comunicării (reacția de la *polul receptării*) putând fi doar anticipată.

¹¹ *Referința la un individ anume (sau la discursul interlocutorilor în alt moment al vorbirii decât cel prezent);- referința la cuvinte străine în dimensiunea lor lexicală/semantică;- referința la vorbirea specifică unei colectivități naționale, regionale sau socio-profesionale.* Vezi, în acest sens, Roibu 2007: 2.

¹² După Roibu 2008: *comentarii metacomunicative; comentarii metalingvistice (care lămuresc elementele codului utilizat); comentarii metaenunțative (vizând enunțul propriu al locutorului); comentarii metadiscursive (vizând enunțul interlocutorului).*

¹³ În paginile de față, ne raliem concepției lui Ducrot 1984, cap VIII, conform căreia, polifonia este o proprietate a discursului monologal.

- (1) *Vezi că nedereptatea și păcatul urâte sânt și pizmașe...* (CC2: 5)
 (2) *Auziți și prorocul Zaharia, ce grăiaște: „... (CC2: 42)*

2.1.3. Construcțiile incidente cu funcție de structurare a conversației (pseudocircumstanțiale-conectori¹⁴)

Categoria include cuvinte sau grupuri de cuvinte, eterogene ca încadrare gramaticală, în general *neintegrate sintactic și semantic*, dar *integrate discursiv* care participă la adecvarea globală a enunțului, având funcția de *structurare a interacțiunii*.

Cum este de așteptat, incidentele de acest tip sunt foarte numeroase în textele investigate și inventarul lor, destul de diferit de inventarul din româna actuală; de aceea merită să fie tratate sistematic într-un capitol separat. În expunerea de față, ținem doar să facem următoarele observații generale referitoare la subiect: inventarul de jonctivi discursivi este foarte eterogen, atât sub aspectul provenienței termenilor (înregistrând elemente străine, calcuri, termeni indigeni), al apartenenței lor la registre diferite (cult / popular), al capacității lor funcționale (sintactice, semantice și pragmatice), cât și sub aspectul stabilității (fixării) lor în comunicarea lingvistică a scrisului vremii.

Ne vom limita, în contextul de față, la prezentare unui singur caz (semnalat în lingvistica tradițională de Iordan 1944: 241, 1958: 88; Todoran 1968: 35; GA 1966: § 368 și înregistrat, în extenso, de Vulpe 1980: 63-65, pentru structura sintactică a enunțurilor dialectale): *cel al falselor subordonate* introduse prin *că*. Autoarea menționată exemplifică fenomenul pe eșantioane aparținând variantei populare și a celei familiare afirmând: „După părerea noastră, funcția acestor secvențe nu se actualizează în planul sintaxei frazei, ci în planul sintaxei textului. Raportate la compoziția textului, ele se plasează în planul comentariilor, plan situat în raport de incidență cu acela al narațiunii propriu-zise.”¹⁵

- (3) *Că calea spăseniei întâi iaste căirea și întoarcerea și pacea [...]. Că opreaște amu cu această pildă înălțarea celor ce se țin cu mintea prea sus [...]. Că dentr-acest lucru bunătatea rugăciunii și lucrul cela lăudatul și spășitoriuul fără de folos și fără de plată, află-se noao. Că mai mare vătămătură decât truța și măriia nu iaste, [...]. Că adică și dentru îngeri, carele era mai mare, truța-l lepădă den ceriu, și în loc de luceafăr luminat, diavol făcu-l de-l cheamă. [...]. Că truța iste începutul tuturor realelor și a toată ajutorării sufletească tăiare fi-i va. Că pretutindinea, cela ce i se pare ceva a fi vătămă-se; [...]. Că amu să se vor posti truțașii, sau rugăciune să vor face [...]. „Că necurat amu”, zice, „iaste*

¹⁴ GBLR: 546.

¹⁵ Vezi și Dimitriu 1974: 15-18.

înaintea lu Dumnezeu tot mărețul cu inima”. Că cu măria deșartă multe case și năroade și cetăți mari sparseră-se. (CC2: 2-3)

„Incidentele, marcate în text, joacă diverse roluri, clarificând o afirmație anterioară, anunțând o rectificare, semnalând schimbarea modalității de narare sau indicând începutul unei paranteze.” (Vulpe 1980: 67).

2.1.4. Construcțiile incidente cu funcție expresivă

Acestea sunt mărci de oralitate cu rol de intensificare și apar, destul de frecvent, în textele vechi, sub forma propozițiilor exclamative, a interjecțiilor primare sau secundare, a formulelor de invocare:

- (4) *O, vai de noi, mare rău iaste pre noi că perimu acum!* (DÎ: XVIII**Târgoviște, 5 septembrie [1599])
- (5) *O, glasul cu dulce în auzire! O, câtă cinste, nezisă și nespusă, că zise „bлагословиții de Parintele meu!”.*(CC2: 32)
- (6) *că, Dumnezeu să ferească, de-ară apuca turcul în ceaste 2 țări, ară fi peirea a toată creștinătatea, cum să ne ferească Dumnezeu de acea nevoie.* (DÎ: XXXIII Act diplomatic (ciornă) *Transilvania, [ianuarie 1600])
- (7) *Să ferească Dumnezeu, deac-aș cădea în robie, împăratul și cu toți Domnii creștini să aibă a umbla și să mă scumpere den robie.* (DÎ: XXXIII Act diplomatic (ciornă) *Transilvania, [ianuarie 1600])

2.2. Enunțuri incidente cu funcție dialogică

2.2.1. Enunțuri incidente cu funcție intertextuală (dialogism interdiscursiv)

Dialogismul interdiscursiv se manifestă prin toate formele explicite de preluare a cuvintelor dintr-o altă sursă, respectiv orice discurs diferit de cel produs aici și acum de către emițător.

2.2.1.1. Explicația

*Explicația*¹⁶ este o formă particulară de digresiune care completează, în inciză, circumstanțele implicate în comunicare: precizare (8); categorizare (9); enumerare (10); cauză (11).

¹⁶ *Digresiunea* este „o întrerupere la nivelul semnificatului, cu revenirea obligatorie la tema principală: vorbitorul își întrerupe propria idee, spontan sau la intervenția interlocutorului, introducând sau acceptând (numai temporar) un alt subiect de discuție.” (Dascălu Jinga 2006: 40).

- (8) *Și moșiia lor, Vitsaida, era o cetate săracă și micșoară, iară Tatăl lor Iona (nu cela ce fu izbăvit den chit, ce altul, mai apoi, și drept apostol mai vârtos de feciorii lui, de la vrăjmașul, chitul și fiara, diavolul scoase mulți).*(CC2: 89)
- (9) *De-acia și începutul turmei, ce era născut întâi, și multe altele da (ce se zice ce e de păcate și de curăție și de prazdnice și lăsarea datoarelor).* (CC2: 7)
- (10) *Că cu nevoie amu și nepărăsit iaste datoriu nostru a aduce lucru DOMnului de toate (ce se zice smerenie, răbdare, cucerire, ascultare bună, înțelepție)* (CC2: 10)
- (11) *Că întru minte-ș vine cel fecior curvariu, întoarse-se, după cum e grăit: „Întoarce-te, sufletul meu, întru răpausul tău!” (că rapausul sufletului viața și spăsenie iaste)* (CC2: 19)

De asemenea, „pot avea utilizare discursivă mai multe feluri de circumstanțiale, aparent legate de grupul verbal coocurent, fiind introduse prin conectori conjuncționali (12-13); altele sunt pur și simplu parentetice, exprimând, în planul enunțării, o opinie în legătură cu cele enunțate” (GBLR: 355). În aceeași categorie (dar fără marcarea vreunei legături formale) intră, conform GBLR (p. 546), *circumstanțialele de modalitate*, propoziții obligatoriu incidente, nesubordonate, cu rol de modalizatori (14).

- (12) *Și îmbracă cu veșmintele bunătăților, și inel dau-le la mânilor, peceatea creștinească, celor ce lucru au (că mâna iaste firea semnului, iară inelul peceatea Sfântului Duh).* (CC2: 21)
- (13) *Să miluim săracii, să nu uităm obidiții, să nu răpim a striinului, obidind nevinovații, cuvinte deșarte să nu le priimim, să ajutăm preuților noștri (că de aceia botezăm-ne și ne luminăm), viața noastră prespre toată vremea să păzim.* (CC2: 576)
- (14) *Pentru aceia pre adevăr iaste moartă credința fără lucru.* (CC2: V)

2.2.1.2 Forme hibride ale enunțării: interferența discursului citant cu discursul citat

Un caz aparte de dedublare enunțativă îl prezintă *discursul raportat*. Cu toate că gramaticile (GA II 1966: 343) decretează independența, din punct de vedere sintactic (în mod analog cu construcțiile incidente), a enunțurilor reproduse în stil direct față de cuvântul de declarație, enunțurile în discuție nu sunt asimilate construcțiilor incidente. Elementele dicendi ocupă, de regulă, o poziție incidentă.

2.2.4. Enunțuri incidente cu funcție dialogică metacomunicativă (*dialogism interlocutiv*)

Enunțarea „autoreferențială”, încapsulată în enunțarea curentă, este o parte a unui discurs care se prezintă ca o structură *secvențială, eterogenă*, din care transpare, sub diverse forme, subiectivitatea enunțiatorului.¹⁷

Aceste forme sunt încadrate în GALR II: 524, ca un subtip aparte, numit, *circumstanțialul enunțării* (și, în GBLR: 543, *circumstanțialul metadiscursiv* (incident), introdus prin elemente de relație tipic modale precum: *după cum spune X, pentru a relua cuvintele lui X, ceea ce am numit, după cum am spus etc.*).

Tipul de enunțare, în discuție, cuprinde totalitatea procedeelelor prin intermediul cărora enunțiatorul își „dedublează” discursul, pentru a comenta propria vorbire sau vorbirea altuia.

2.2.2.1. Referința la un individ anume (sau la discursul interlocutorilor în alt moment al vorbirii decât cel prezent):

- (15) *Datori sântem mai vârtos să avăm și să grijim de a sufletului, cum zice și Hristos, spășitorul nostru: „Căutați mai-nte împărăția lu Dumnezeu și dreptățile lui, și acelea toate adauge-se-vor voao”.* (CC2: IV)
- (16) *Cum și Hristos întru pilda evangheliei au grăit de cela ce semănă de-i căzu sămânța pre piatră, altuia în mărăcini, și rod nu făcură, iară aceluia ce căzu pre pământ bun, mult rod făcu.* (CC2: IV)

¹⁷ Authier-Revuz (1982) introduce, în literatura de specialitate, termenul de *eterogenitate lingvistică*, referindu-se la diversele tipuri de secvențe textuale, registre de limbă, genuri sau modalizări care apar într-un discurs. Există două forme de *eterogenitate*: *manifestă și constitutivă*. *Eterogenitatea manifestă* constă în forme *marcate* (ghilimele, discurs direct, discurs indirect, glose) și în forme *non-marcate* (discurs indirect liber, aluzii, ironie, pastişă). În această a doua situație, enunțiatorul negociază cu *alteritatea*, menționând ce nu îi aparține în propriul discurs. *Eterogenitatea constitutivă* se suprapune peste *dialogismul* bahtinian și se referă la indisociabilitatea intradiscurs – interdiscurs. Authier-Revuz (1995) clasifică aceste comentarii ale enunțiatorului (numite „non-coincidențe a ceea ce este spus”) despre propria enunțare în următoarele categorii, identificate pornind de la semantica formelor de conotație autonimică: *non-coincidența interlocutivă* (*dialogismul interlocutiv*), *non-coincidența discursului cu el însuși* (*dialogismul interdiscursiv*), *non-coincidența dintre cuvinte și lucruri*, *non-coincidența cuvintelor cu ele însele*. *Autoreferința sau reflexivitatea* constituie nucleul oricărei conversații: pe măsură ce aceasta se îmbogățește, se produce o invadare a *obiectului reprezentat* de către actul de *spunere / scriere*, a *referentului* de către enunțare.

- (17) *De-acii se-au arătat împreună la a cinci sute de frați, singur, cum grăiaște Pavel; de-acii se arătă lu Iacov (și de aceasta răspunde Pavel);* (CC2: 144)
- (18) *Pre cuvântul sfântului, lu David, că „adecă, deade glasului său glas cu tărie”.* (CC2: 158)

2.2.2.2. *Referința la cuvinte străine în dimensiunea lor lexicală/semantică, la vorbirea specifică unei colectivități naționale, regionale sau socio-profesionale:*

- (19) *Derept aceai adeaca fu apărat de nărod și de statu-ș, el se sui spre un smochin ([...]și se cheamă pre limba elinească sicomoriuu,iară ce se zice sălbatec și smochine de nici o treabă).* (CC2: 505)
- (20) *Că Domnul amu trușașilor protiveaște-se, zice, iară smerișilor dă-le bunătate. Și iaste de aceasta adevérit că înșeș cuvintele ale ceștii evanghelie spun de aceastea, așa grăind:* (CC2: 4)
- (21) *Iară „rudă întoarsă” (ce se zice rudă hitleană) și nu înțelegea dereptul și dereptatea.* (CC2: 303)
- (22) *Și ieșiră robii (ce se zice apostolii)...* (CC2: 339)

2.2.2.3. *Comentarii metalingvistice, care lămuresc elementele codului utilizat (se referă la termenii limbii și la utilizarea lor). Acestea indică faptul că enunțiatorul folosește cuvinte al căror sens este echivoc. Între mijloacele de realizare se înscriu: specificarea sensului (23), reformulări (24-25), glose (26-27), instrucțiuni de bună lectură (28-29):*

- (23) *Că năiemnicii amu cheamă-se strigați (ce se zice, învățații la botejune, ceia ce încă n-au ajuns feciori să fie, că cu sfânta botejune nume de fecior priimesc oamenii) și n-au dulceața sufletească numai ce au și hrană.* (CC2: 20)
- (24) *Nu zise ucenicilor săi Hristos „necredincioși”, ce „puțin credincioși”, că ca ziseră „Doamne, mântuiaște-ne !”, credință arătară, iară ce ziseră că „perim”, nu era credință.* (CC2: 257)
- (25) *Așa era și a lu Simon Petru răspunsul când zise: „Ieși de la mine, Doamne, că bărbat greșit sânt”. Nu zise lu Hristos sutașul: „Roagă-te” sau „roagă”, ce numai”ce zi”. Că Domn și împărat precepu că e Domnul: nu să ceară și să priimească, de ce-i trebuia, ce avut și putearnic a da; și Învățătoriu, nu de-a-l învățarea.* (CC2: 249)
- (26) *Aceasta zice, că nu iaste destul numai să ne sculăm, sau să ne dereptăm den căzătură (ce se zice den păcate).*(CC2: 59)
- (27) *Și iarăș cine-ș va netezi feciorul lui (ce se zice de-l va răsfața) și-i va lega ranele lui* (CC2: 70)
- (28) *Și Tatăl feciorului cu lacrimi strigă și zise: „Crez, Doamne! Ajută necredinței mele”. Aceasta zicea: „Cât nu iaste de destul credința mea, iară cu puteara ta și cu dulceața ta, tu o împli, dulce Doamne!”* (CC2: 81)
- (29) *Că oile amu cheamă-se sfinții, derept blânziia lor și liniia și împăcătura, derep ce amu că, și rod aduc noao sfinții și folos, ca și oile, și lână dau (ce se zice*

coperimânt Dumnezeiesc și sufletesc), și cu lapte adapă (ce se zice hrană cu cuviință dau sufletelor noastre cu folos și cu spășire). (CC2: 31)

2.2.2.4. În cazul comentariilor metacomunicative, care au în vedere relația dintre emițător și receptor în cursul interacțiunii, o anumită porțiune de text nu este asumată de către vorbitor, ci este mediată de o altă voce. Foarte frecvent acest caz este redat prin formule generice (oricum numeroase în tipul de text pe care îl avem în vedere).

- (30) *Evanghelistul Ioan numai ce scrie, iară de alalți evanghelisti lăsat fu, căce că încă au fost viu și încă lăcuiia până atunci și-l vedea. **Grăit iaste** că numai pentru aceste ciudese scrise Ioan Bogoslov și alaltă evanghelie și **căce** că alalți apostoli nemică de fără de începutul lu Hristos nu ziseră.* (CC2: 101)
- (31) *Ce pre ei i surpă den scaun, pre cei ce-i ținea ca Învățătorii și înălță pre carei-ș smeriră sineș supt tarele mâni ale lu Dumnezeu (ce se zice limbile, **adecă cum ai zice** împreună tot omul ce-i smeri păcatului).* (CC2: 558)

3. Concluzii

Analiza, efectuată, în paginile de față, pune în evidență complexitatea funcțiilor comunicative ale enunțurilor încadrate, gramatical, în categoria unitară a construcțiilor incidente, permițând enunțarea următoarelor constatări:

În vederea încadrării corecte a incidentelor în clase pragmatice, am considerat necesară operarea unei distincții între *planul dialogal* și *planul dialogic* al comunicării.

Textele investigate înregistrează atât *construcții incidente cu funcție dialogală* (*alocutive, elemente expresive*), cât și *construcții incidente cu funcție dialogică* (*digresiuni, construcții incidente cu funcție intertextuală, construcții incidente cu funcție metacomunicativă*).

Primele, dintre cele enumerate, sunt numeroase și au o structură sintactică complexă; cele din a doua categorie (*construcțiile incidente de tip dialogic*) sunt și ele numeroase, dar au o structură sintactică simplă, cu tipare repetitive și fraze uneori incoerente, ceea ce conduce la dificultate în interpretarea lor.

SURSE

CC2 Coresi, *Evanghelie cu învățătură* (Brașov 1581): Ediția S. Pușcariu, Al. Procopovici: Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură*, București, 1914.

DÎ *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mares și Alexandra Roman-Moraru, Editura Academiei, 1979.

BIBLIOGRAFIE

- Authier-Revuz, Jacqueline, 1982, «Hétérogénéité montrée et hétérogénéité constitutive, éléments pour une approche de l'autre dans le discours», în *DRLAV*: 91 – 151.
- Authier-Revuz, Jacqueline, 1995, *Ces mots qui ne vont pas de soi. Boucles réflexives et non coïncidences du dire*, tomes I-II, Collection „Sciences du langage”, Paris, Larousse.
- Bakhtine, Michael, 1970, *Problèmes de la poétique de Dostoïevski*, Lausanne, Ed. L'Age de l'Homme.
- Cazacu Boris /Al. Rosetti, 1961, *Istoria Limbii Române Literare (de la origini până la începutul secolului al XIX-lea)*, București, Editura Pentru Literatură.
- Crestomație 1963*= *Crestomație de Literatură Română Veche*, vol. 1, 1963, Chițimia, I. C., Stela Toma (coord.), București, Editura Pentru Literatură.
- Dascălu Jinga, Laurenția, 2003, „Digresiunea în conversația spontană”, în Dascălu Jinga, Laurenția, / Pop, Liana, 2003, *Dialogul în româna vorbită*, București, Oscar Print: 128 - 142.
- Dascălu Jinga, Laurenția, 2006, *Pauzele și întreruperile în conversația românească actuală*, Editura Academiei Române, București.
- Dimitriu, Corneliu, 1974, „Observații în legătură cu raporturile sintactice”, în *AUI*, XX: 9-22.
- Ducrot, Oswald, 1980, *Les Mots du discours*, Paris, Minuit.
- Ducrot, Oswald, 1984, *Le Dire et le dit*, Paris, Minuit.
- Ducrot, Oswald, 1991, *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*, Paris, Editeurs des arts.
- Felecan, Daiana, / Margareta Manu Magda, 2010a, „Dialogal și dialogic: cazul enunțurilor incidente în limba română actuală”, în Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (coord.) în colab. cu Liliana Hoinărescu, *Dialog, discours, enunț. In memoriam Sorin Stati*, București, Editura Universității din București: 261-281.
- Felecan, Daiana, / Margareta Manu Magda, 2010b, „Enunțul incident, ca expresie a polifoniei, în limba română actuală vorbită”, în Saramandu, Nicolae, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu (coord.), *Lucrările celui de al treilea simpozion internațional de lingvistică*, Editura Universității din București: 385-397.
- GA1966 II = *** (1966). *Gramatica limbii române*, II, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Academiei R.S.R.
- GALR 2008 II= Guțu Romalo, Valeria (coord.), 2008, *Gramatica limbii române*, II, *Enunțul*, Tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române.
- GBLR 2010 = Pană Dindelegan, Gabriela (coord.), 2010, *Gramatica de bază a limbii române*, București, Univers Enciclopedic Gold.

- GR 2013 = Pană Dindelegan Gabriela (ed.), 2013, *The Grammar of Romanian*, Oxford, University Press.
- Iordan, Iorgu, 1944, *Stilistica limbii române*, București, Institutul de lingvistică română.
- Iordan, Iorgu, 1958, „Limba și stilul lui Ion Neculce”, în *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor*, București, ESPLA: 61-119.
- Nølke, Henning, 1994, *Linguistique modulaire : de la forme au sens*, Louvain, Peeters.
- ScaPoLin: pe [http://www.hum.au.dk/romansk/polyfoni/documents de travail / Polyphony 3](http://www.hum.au.dk/romansk/polyfoni/documents%20de%20travail/Polyphony%203)
- Roibu, Melania, 2007, „Despre utilizarea autonimică a semnelor”, în *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, București, Editura Universității din București: 343 - 352.
- Roibu, Melania, 2008, *Mijloace lingvistice de realizare a funcției metacomunicative în limba română* (rezumatul tezei de doctorat) pe [www.unibuc.ro/studies/doctorate 2008mai/](http://www.unibuc.ro/studies/doctorate/2008mai/).
- Todoran, Romulus, 1968, „În legătură cu și „să” în graiurile dacoromâne. Căci, conjuncție completivă directă”, în *CL XII*, 1: 35-38.
- Zafiu, Rodica, 2001, *Diversitate stilistică în româna actuală*, Editura Universității din București.

Margareta MANU MAGDA
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București